

Herczeg Renáta

A palágykomoróci református templom

Az Ung folyó déli részén, Ungvártól délnyugatra, az Alföld északkeleti csücskében, az Ungvári járásban (a 19. században még a Nagykaposi járás) található, a kis részben még magyarok lakta Palágykomoróc (Komarivci, ukránul: Паладь-Комаривці). A település két falu egyesüléséből, Palágyból és a mellette található Komorócból alakult ki. A többször átépített, középkori eredetű református templom a mai falu központjában, kisebb dombon, szabadon áll. Faszervezetű, négy fiatornyos, zsindelyes nyugati középtornya hangsúlyos, a támpilléres, nyeregtetős hajót teljes szélességében poligonálisan (nyolcszög három oldalával) záródó szentély zárja. A templom keletelt (1. kép).

A középkorban már meglévő Palágy települést (Velika-Palagia) Szent László király adományozta a Palágyi családnak.¹ Nagy Iván nemzetségekre vonatkozó tanulmányában megjegyzi, hogy az adott család talán erről a birtokról kaphatta a Palaghy vagy Palágyi nevet.² A mocsaras vidék több évszázadon át volt a család birtoka, de egyes források szerint az Aba nemzetség Amadé ágához tartozó „Finta még 1280 előtt kapta (...), de már ez évben elcserélte azt Belese (Bölse Abaujban?) nevű földért.”³ „János fia Benedek és (Botyáni) Chypan fia Marczel Belese nevű birtokukat elcserélik az Aba-nembeli Finta nádornak Velicha-Palagia (Nagy-Palágy) nevű ungvármegyei birtokáért.”⁴ A faluban a 14–15. században több nemes is kapott birtokot, azonban a Palágyi család sokáig még fellelhető a településről szóló forrásokban.

A templom építési idejére és korai építéstörténetére vonatkozó forrásanyag igen szegényes. Feltehetően a 13. század végén épült a Palágyi család kegyúri templomaként. Ezt támasztja alá, hogy az 1333. évi pápai tizedjegyzék már működő templomként említi és a plébánosát is megnevezi.⁵ Kovács J. István magyar református templomokat bemutató tanulmányában a templom építési idejét 1250–1300 között határozta

meg.⁶ Haraszty Károly az ungi egyházkerületet bemutató tanulmányában írta, hogy a MOB megbízásából 1892-ben a településen felmérést végző Möller István is a 13. század második felére datálta a templom keletkezését, bár forrásokra nem hivatkozik.⁷ (Más irodalom a templom építését tévesen 1333-ra teszi.)⁸ A templom eredetileg egyenes szentélyzáródású lehetett, s a szentély nem teljes szélességben zárta a hajót. Mivel kegyúri templomnak épült, így a torony alatt kegyúri karzatot alakítottak ki. A jelenleg is töredékesen látható kapuszárkövek alapján a templom eredeti bejárata a kor szokásának megfelelően a déli falról nyílt – a 19. századi rajzok és a 2006-ban végzett falkutatások is ezt igazolták.

Entz Géza csarodai templomra vonatkozó tanulmányában a palágyi templomot annak párhuzamaként említi. Itt írja, hogy a leleszi konvent oklevelei jegyzik a családnak a településen álló udvarházát is.⁹ A Szent Mihály arkangyal tiszteletére épült plébániatemplomról pedig megjegyzi, hogy Palágyi János és Pál között 1462-ben kötött birtokegyezés alapján a templom néhai Palágyi Mihálynak, János apjának udvarházával szemben emelkedett: „ex parte domus sew curie proprie prefati quondam Michaelis de iamdicta Palag ex opposito ecclesie Beati Michaelis Archangeli in eadem constructe.”¹⁰ Tehát a Palágyi családnak nemcsak a gazdaság irányítása céljából a birtokközpont szerepét betöltő udvarháza állt a településen, hanem állt egy kegyúri templomuk is, ezzel is jelezve a földesúrnak az egyházi életben is betöltött különleges jogát.

A falkutatások és a külső felújítás alapján a következő jellemzőket tudhatjuk meg a középkori templomról:¹¹ A templom téglafalazású, de a szentély eltérő falazási technikával, elsősorban másodlagos beépítésű faragott kövekkel készült. „A templom déli falán durva felületű vastag meszelésen barna, vörös, okkersárga, fekete színekkel festett figurális festés látható. A 40 x 40 cm-es kutatóablakban egy nagy méretű szakállas férfiarca, illetve egy kisebb méretű összetett kezű figura látható. A megtalált részlet secco technikával készült, ezért a festékréteg sérülékeny. (...) A megtalált részlet egy nagyobb méretű jelenet részlete lehet. (...) Általunk feltételezett készítési periódus: XIII. sz. vége–XIV. sz. eleje.”¹² Feltehetően az építéssel egy időben készült kifestése is. Az északi falon alakos ábrázolás nem került elő, de színeiben hasonló festett réteg húzódik a jelenlegi festékrétegek alatt. A torony pillérein ugyancsak a karzat magasságában bordó-vörös színű díszítőfestés található, felületén bekarcolásokkal (2. kép).

A hajó nyugati falában a karzat magasságában hasonló színezés látható, és egy feliratot is talált a kutatás: „HIV FVIT.”

Az eredmények alapján megállapítható, a hajó és

1. kép. A palágykomoróci templom észak-kelet felől. 13. század, átépítve: 16., 19. század. Fotó: Herczeg Renáta

2. kép. A palágykomoróci templom középkori falkép töredéke, 13. század. Fotó: Herczeg Renáta

toronyalj egy időben készült, román kori, 13. századi vastag meszelt vakolatuk megegyezik. A hajó északi és déli falán 13–14. századi figurális festés húzódik a jelenlegi vakolat alatt. A torony pillérein későbbi, a reformáció idejéből származó díszítőfestés maradt fenn. A szentélyben a vakolatréteg alatt húzódik a befalazott sekrestyeajtó, gótikus ablakok, szentségtartó és ülőfülke.¹³

A templom későbbi történetére vonatkozó adatok hiányoznak, legalábbis a jelenlegi kutatás nem hozott több eredményt a felszínre. Nem tudjuk például, hogyan nézett ki valójában a templombelső, történet-átalakítás a 15. században, és hova kerültek a templom berendezési tárgyai.

A reformáció elterjedésével a templom azonnal a reformátusokhoz került, akik szentélyét a 16. században átalakították a ma látható sokszögzáródásúvá.¹⁴ Feltehetően a református liturgia rendjének megfelelően kellett bővíteni, megnagyobbítani a templomot. 1575-ben kriptájába temették el az település egyik urát, Szalay Ferencet. (Ezt őrzi a címeres kőtábla, mely ma a délnyugati pilléren, kívül látható.)¹⁵

Feltehetően ugyanekkor, a Heidelbergi Káté 98. pontja értelmében a templom középkori freskóit is lemeszelték.¹⁶

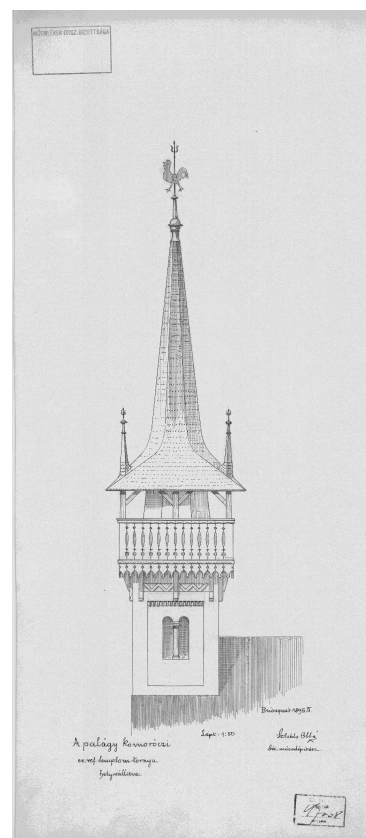
A későbbi átalakítására, bővítésére és karbantartására vonatkozó adatok a parókián máig őrzött, 1795-től pontosan vezetett jegyzőkönyvekben és elszámolásokban olvashatók. Ezek alapján Nagymihályi Margit 1617-ben felújította, és ekkor már saját lelkésze is volt a gyülekezetnek.¹⁷ A források alapján 1650–1683 között kétszer is javították a templomot. 1650-ben beszakadt a boltozata, melyet „a torony felől lévő falak közötti részen Jánoki Borbála szép festett deszkázattal rakatta be, amit a közepén lévő felirat bizonyít: „Felséges Isten! Vedd jó kedvvel a kicsiny ajándékot, melyet jó szívvvel nyújtott az te tiszteletedre az te alázas szolgáló leányod Jánoki Borbála.”¹⁸ Ez a felirat ma már nem olvasható. 1652-ben pedig a gyülekezet a templom mennyezetét javította: „Perfectum sumptibus Ecclesiae totius Anno 1652 november 23.”

A 18. század elején újabb javításokkal újjult meg az épület. A költségek nagy részét ismét a Palágyi család állta. A gyülekezet lélekszámának növekedése miatt a század végén, 1791-ben készült el a ma is látható nyújtott karzat. 1798–1799 pedig a régi templomtorony tetőszerkezetét javították. 1804-ben a település akkori földesura, Kárner Györgyné, Bernát Klára a templom zsindelezését cseréltette. 1819-ben a templom rossz állapotban lévő kőpilléreit kivették és helyükre az északi oldalfal közepén meglévő támoszlopot építették.¹⁹ Ebből az időszakból maradt meg több Úrvacsorai edény is.²⁰

Ekkor cserélték ki a gótikus ablakokat a ma is látható ablakokra. A 2006-os falkutatás során, az északi falon a támpillér felett előkerült a befalazott középkori ablak és a pillér mellett, a ma látható, 19. század eleji ablak könyöklőmagasságáig felnyúló, ugyancsak befalazott egykori sekrestyeajtó is.

A parókián őrzött jegyzőkönyvekből és számadásokból kiderül, hogy a tető zsindelezésének javítására, cserélésre 5–10 évenként gyűjtött a gyülekezet és javíttatta is (pl. 1812, 1828, 1832, 1845).

1844-ben gróf Buttler János kezdeményezésére új, festett mennyezetet készítettek és a nyugati falon új ablakot nyitottak.²¹ A falu, a gyülekezet és a templom történetéhez szorosan hozzátartozik, hogy gróf Buttler János-Benedek-Vilmost (1773–1845) ide temették el. Buttler gróftól Mikszáth Kálmán „Különös házasság” című regényéből ismerhetjük, de ismert róla az is,

3. kép. A palágykomoróci templomtorony. Szt. Ottó rajza, Budapest, 1895.II. Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, Budapest, leltári sz. K 7008

hogy támogatta a Ludovika Akadémia építését és a sárospataki református főiskolát is.²²

A számadások alapján a 1887-ben az ablakok javítására került sor, 1889-ben pedig a templom kapuját erősítették meg, vasalatát cserélték ki, ugyanekkor került sor a pince téglafalának kirakására is.

A gyülekezet 1891-ben a templomot tovább szeretne volna bővíteni, de az akkori Vallás- és Közoktatásügyi miniszter az épületet értékes műemlékek közé sorolta – főleg az Árpád-kori építészeti hagyományt épségben megőrző torony, kórus és ablakok miatt –, ezért semmilyen további átalakítást, lerombolást nem engedélyezett.²³ A templom hazai középkori emlékanyagban betöltött kiemelt szerepére utal az is, hogy a MOB működésének korai szakaszában, már az 1892-ben tartott rendes ülésén foglalkozott a templom alapfalainak javításával és helyreállításával.²⁴ A Bizottság döntése alapján Möller István (1892), majd pedig Sztéhló Ottó (1895) járt a településen és készített rajzokat a templomról.²⁵ Ebben az időben historizáló festést kapott. A rendelet hatására Kemény Bertalan, Ung vármegye államépítészeti hivatal mérnöke készített felújítási terveket a templomhoz, a toronyhoz pedig Sztéhló Ottó készített rajzokat. 1895-ben elkészültek a munkálatokkal.²⁶ (erre utal a bejárat feletti tábla) 1935-ben került sor a belső falak jelenlegi kifestésére.²⁷ Egy évvel később 25. 000 koronáért a hajó és a torony is bádogg héjazatot kapott.²⁸ 2006-ra külső homlokzata a felpúposodások miatt újabb felújításra szorult (3. kép).²⁹

A hajó nyugati bejárata előtt téglány alaprajzú, egy-szintes, nyugati oldalán faajtós bejáratlalt áttört, egybéként tükörmézös, önálló nyeregtetős, zsindegyel fedett előcsarnok kapcsolódik. A kapu felett fekvő téglány alaprajzú vörösmárvány táblát helyeztek el.³⁰ Az oldalfalakat lezáró, többszörösen tagolt főpárkány enyhén kilép, a főhomlokzat orommezéjét lépcsős kialakítású sáv keretezi.

A hajó nyugati fala a széleken egy-egy alacsony, vízvetős támpillérral megtámasztott, a déli támpilléren megkopott szürke, címeres tábla alatt, tükörmézöben, magyar nyelvű felirat olvasható. Az előcsarnok feletti nagyrészt tagolatlan falsík egy félköríves záródású, kis karzatablakkal áttört, az előcsarnokhoz hasonló, lépcsősen alakított sávval kertezett. A kívülről kétszintes torony az oromzat szerves folytatása, nyugati fala a hajó homlokzatának nyugati falával egy síkba esik. Az alsószintje kicsit keskenyebb sáv, mind a négy oldalon falsávok keretezésű, tükörmézös díszítésű, mely a hajó felől a magas nyeregtető miatt nem látható. A felső szint mind a négy oldalán kettős ikerablakokkal áttört. Az ablakok enyhén mélyített tükörben helyezkednek el, a falélek sávok kialakításúak, a szemöldökrészen fűrészfogasan rakott vörös tégladíszesek. A félköríves záródású ablakok osztóoszlopa kő talplemezen áll, kör alaprajzú, feltehetően téglából rakott törzsét többszörösen tagolt fejezet zárja: a gyűrűs echinus a lépcsőzetes lemeztagokkal alakított, négyzetes abakuszt tartja. Az ablakok feletti falmezőt 'zegzug' minta dí-

szíti. A torony falazott részét enyhén kilépő tornácos, magas, karcsú zsindegyel fedett sisak koronázza. A tornácot karcsú faragott fagyámok támasztják alá, mellvédje ugyancsak faragott, hullámmotívumos lezárású, keskeny deszkából áll, a körüljáró felső, szakasza (kinézője) oldalanként két-két ácsolt, könyökfás szerkezetből alakul. A toronysisak kiszélesedő alsó szakaszának négy sarkán kis fiatornyok állnak. A bádogborítású obelisk-szerű fiatornyokat gömbdíszes széljelző zászlók koronázzák. A karcsú zsindegyes kö-zéptornyot oszlopon álló bádoggömb zárja le.

A hajó kétszakaszos, az északi oldalon egy, a déli oldalon két, szalagkeretes, szegmensíves, záróköves lezárású ablakkal, a karzat egy emeltíves ablakkal áttört, a szakaszok között vízvetős támpillérral. A déli oldallal nyugati szakaszán a befalazott egykori, feltehetően román kori csúcsíves bejárat kapu megmaradt hengertagos szárkövei és gerendájának kövei, kőműves vá-gásokkal láthatók. Az ettől keletre álló támpilléren nagyméretű, kör alakú mélyedés látható. A poligonális szentély déli oldalfala hasonló kialakítású ablakkal áttört, az élek itt kétszintes vízvetős támpilléres támasztottak, a keleti végfalán egyszintes, szélesebb támpillér található. A pillérekön jól kivehető a kváde-rezés.

A templom három szakaszos, teljes falfelülete festett. Az előcsarnok síkmennyezetes, a bejárat ajtó szegmensíves lezárású bélletben áll. A tornyot tartó egykori kegyúri karzat karzatalja emeltívű (csúcsíves) dongaboltozattal fedett, déli részéről nyílik a karzattaljáró fal-lépcsője. A karzat a hajóhoz két pillérrel alátámasztott, három félköríves árkádnnyílással kapcsolódik, fenn a torony alátámasztása két oszlop alépméty-szerű. A tartószerkezet elé lényegesen kiugró, fából készült karzattal-mellvéd újabb kialakítású, kanellurázott pilaszte-

4. kép. A palágykomoróci templombelső, 19–20. század.
Fotó: Herczeg Renáta

rekkel elválasztott háromkaréjos vakárkádor díszes.

A hajó és az egykori szentély ugyancsak síkmennyezetes, festett, stilizált pillérdíszes oldalfalakkal, társadíszes mennyezeti festéssel (hasznló a karzat kilépő részének mennyezeti festése is.) Az ugyancsak fából faragott, oldallépcsős szószerk, a Mózes szerk és az Úrasszala a hajó déli falának központjében áll. A szószerk kosara felett a falon Pál apostol rómaiakhoz írt levelének részlete olvasható. A korona egyszerű kialakítású. A templom valamennyi fából faragott (a padozat is) berendezési tárgya azonos korból származik, valamint a karzattalvéd is historizáló-romantikus díszítésű. Az egykori szentély végfalán festett aranydíszes keretbe foglalt festett feliratos táblát falaztak be, mely az 1729-es felújításra utal.

A 13. század második felében emelt templom egyhajós, központoronnal összefüggő nyugati karzatával az egész középkori Magyarországon elterjedt sajátos falusi típusnak szép példája. A templomot Szent Mihály tiszteletére szentelték. Szent Mihály arkangyal kultusza a középkorban igen elterjedt volt. Mivel a hét arkangyal közül a legmagasabb fejedelmek egyikének tartották, aki az Utolsó Ítéletkor mérlegeli a lelket gyakran szenteltek neki templomokat vagy temetőkapolnákat.

A templom kialakításával és szerkezetével szorosan összefügg többek között a Káta nembeli Cseranavodai család által épített csarodai templommal. Ennek az emlékegyüttesnek alaptípusa ahhoz a 13. században elterjedt, de az építészeti programot tekintve már régen kialakult szokásnak megfelelő hagyományra vezethető vissza, mely szerint, mind a főnemesség, mind a középnemesség az adományba kapott ősi birtokukon – jelezve a birtokhoz köthető jogukat – ellátják a település irányítását. Ennek megfelelően nemcsak saját udvarházukat építik fel a településközpontba, hanem bőkezű adományozóként kegyúri templomot is építenek. A középkori Magyarország legismertebb családi és nemzetségi monostorai a jáki, lébenyi, ákosi, zsámbéki templomok, melyek persze nemcsak méretükkel, de minőségű kidolgozásukkal is kitűnnek a provinciális társaitól, hiszen fejlettebb nyugati karzatkialakítással, a külső megjelenésében is hangsúlyosabb rangos, toronnyal vagy toronypárral épültek.

A társadalmi ranglétrán alacsonyabban állók kegyúri templomai igazodtak a gazdag nemzetségek családi monostoraihoz, kisebb, szerényebb, visszafogottabb kialakítással és díszítéssel. Az igazodás valódi oka, hogy ezeknek az építetőknek a számára ugyanazt jelentették a templomok, mint az előkelő nemzetségek számára nagyszabású templomaik. Ezekben az uradalmi központokban is sorra épültek fel az adott település urának bőkezűségét hirdető kegyúri templomok, gyakran kegyúri karzattal, ezzel is utalva az adományozó nagylelkűségére és társadalmi szerepére. E karzatok szerepe mindmáig nem tisztázott. Andrzej Tomaszewski nyomán Entz Géza is arra a megállapításra jutott, hogy a karzatok funkciójában, a liturgián kívüli szempontok csak másodlagosan érvényesülnek.

Az újabb kutatások megállapításai szerint feltehetően nem a templom kegyurának megkülönböztető helye volt, hanem a liturgikus események helyszíne, esetleg a kegyúr értékeinek védelmező helye. Ezért szerencsésebbnek tartja a „nyugati karzat” kifejezést a „kegyúri” karzathoz.³¹

Dercsényi Dezső a középkori falusi templomokat osztályozva a következő megállapításra jutott.³² Egyik nagy csoportra jellemző, hogy a „nyugati homlokzaton csak egy torony emelkedik (...) nemritkán oly módon, hogy a templomtestbe beillesztett tornyot az urasági karzat elhelyezésére is felhasználták.” A templom felé ívesen nyitott karzat feletti kegyúri karzat ugyancsak íves nyílással kapcsolódik a hajóhoz, melyet oszlopok vagy pillérek keretelnek, dongaboltozatos, s ezek az oszlopok tartják a templomtestből kinövő tornyot is. Ebbe a típusba sorolható a fentebb említett csarodai templom, de a felvidéken található, 12. században épült templomok közül a zobordarázsi, pominóci, garamszentgyörgyi, felsőregmenci is, a 13. században pedig hasonló kialakítású templomok Erdélyben épültek, így Tompaháza, Marosújvár, Kecséd templomai.³³ Ezek a templomok a palágyi templom közeli és távoli analógiája közé sorolhatók. E templomokra jellemző, hogy nyugati homlokzatuk viszonylag zárt (a tárgyaló templom homlokzatát is csak 19. században nyitotta meg Buttler János gróf) és e felett ikerablakokkal átört, tornácos, hegyes sisakos lezárási toronytest emelkedik (még: Huszt, Bene, Csetfalva). A két templom kissé kilépő tornácos kialakítása is hasonló. A templomok egyik látványilag is legmeghatározóbb eleme a szerkezetileg arányos, elegáns, igen gazdag kitérzésű torony felső része. Az ilyen jellegű fatornyok elterjedése elsősorban Erdélyből indult ki. Az erdélyi építészet hatása érezhető a palágyi tornyon is.

A tornyok, főleg a kőtornyok fasisakjainak főmotívuma, a kiugró konzolokon nyugvó, körülfutó védőfolyosó a nyugati erődítéstechnikából került át a templomi építészetbe. Feltételezhető, hogy esetünkben is védelmi szempontok indokolták megépítését, hiszen a templom minden falának veszély esetén fő menedéke és stratégiai pontja volt.

Ez az elrendezés jellemzője a partiumi, erdélyi és károlaszegi magyar faépítészetnek, de még a felső-tiszai rutének is átvették. Eredetükről vita folyik: elképzelhető, hogy a 14–15. századi nyugati gótikus stílust vették mintául, de az erdélyi szász városi templomok is példaként szolgálhattak. Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy a fatornyok és a tornácos torony együtt nem jelenik meg a szász templomokon, ezeknek együttes használata a magyar faépítészet műve volt. A legrégebbi ismert emléke ennek a toronytípusnak a mezőcsávási fatorony 1570-ből. Kő- és téglatornyra szerkesztett galériás, fatornyos és toronysisakos kő- vagy téglafalkorona feletti fatorony található többek között Csarodán, Mikepércsen, Kőrösfőn, Magyarvalkón, mely tornyokon a kőszerkezet az ácsolt fatorony statikai-dinamikai terheléseit egyenlítette ki, a zsindelemmel fedett fa pedig védőburokként funkcionált. A

toronytesten megjelenő ikerablakok mellett meghatározó a téglamustra dísz és a zezzug motívum, mely a korbéli templomok nagy részén megtalálható. Ha csak a földrajzilag közel található templomokat vizsgáljuk, akkor hasonló motívumot találunk a fényeslitkei, ibrányi templomokon.

A palágyi templom a csarodai templommal még több részletében rokonítható. Mindkét templomnak kapuzata a déli homlokzatról nyílik (ez természetesen a középkori emléanyagba tartozó templomoknál nagy számban fordul elő). Bár a palágyi kaput mára befalazták, mégis a falkutatások és felújítás során megvizsgált faragott szárkövek kialakítása nagyon sok hasonlóságot mutat a csarodai kapuval. Mindkét esetben a homlokzat nyugati első harmadában nyílik (nyílt) az enyhén csúcsíves lezárású kapu, a csarodai templomnál megmaradt bélietes kialakítása és a falsíkból előcsarnokszerűen kilépő, háromszögoromzattal záródó falvastagodás.

Nemcsak a torony volt zsindegyel fedett, hanem a környékbeli templomoknál jól megfigyelhető, illetve a templomtörténetből is tudhatjuk, hogy az egész templomot zsindegyel fedték. Ez adja a templom igazi provinciális, tájra és stílusra jellemző formáját.

A palágyi templom is egyhajós, eredetileg feltehetően egyenes szentélyzáródású templomnak épült, melynek nyomai a falkutatások során elkerülhetnek. Ez az elrendezés a 12. század közepén ismert templomtípusok egyik meghatározó típusa volt. Szentélye lehetett boltozott vagy a későbbi típusnak megfelelően síkmennyezetes apszisból álló épületforma. A jelenlegi, poligonális szentélyzáródás a 16. században készült, feltehetően a reformáció hatására. Az eltérő építési periódust jelzi a különböző falazási technika, és szentélyfalában előkerült másodlagos beépítésű faragott kövek is. A poligonális szentélyzáródás a magyar falusi templomépítészetben a késő gótika idején terjedt el, s ezt a kialakítást még a későbbi időkben is használták. Esetükben feltehetően a gyülekezet számának növekedése és a reformáció liturgiája igényelte a szentélybővítést. A szentély kialakítása Möller István feljegyzése alapján hasonlít a nagyszeretvai gótikus templom szentélykialakítására.³⁴

A jelenleg jelentősen átalakított templombelső legnagyobb erénye az egységes historizáló, kiváló iparosmunkát tükröző berendezési tárgyai. Külön értékes elemeket hozott felszínre a 2006-ban végzet falkutatás. Ennek eredményeként előkerült alakok festéstechnikája szorosan kapcsolható a csarodai templom kifestéséhez. Nemcsak színezésben, de az alakok megformálásban is sok közös vonást fedezhetünk fel. Az alakok egy nagyobb ciklushoz tartozhatnak, így attribúálásuk jelenleg nem megoldható.

A palágykomoróci templom fontos helyet foglal el abban az emléanyagban, amely lényeges külső részleteiben utal a középkori hagyományokra, szép példája a fatornyok emlékét magukba is őrző, a barokk korban és a 19. században jelentősen átalakított református templomoknak. Középkori emléanyagunk jelentős

emléke. Megkülönböztetett figyelmet érdemel a középkori torony, a kegyúri karzat, a jelenleg befalazott déli kapu, megtalált sekrestyeajtó és befalazott ablak. Ugyancsak figyelemre méltó a karzaton megtalált középkori festés, mely feltehetően a déli és az északi falon is folytatódhatott, egységes rendszere a középkori szentkultusz ikonográfiáját rejtheti. Az épület középkori és később kialakított részleteivel mindig illeszkedett a közelebbi környezetéhez, a kegyúri templomok igényéhez, a helyi szokásoknak megfelelő anyaghasználatához, a reformáció után az új liturgiához, a gyülekezet nagyságához.³⁵

Jegyzetek

- 1 HARASZY Károly: *Az ungi református egyházmegye. Adalékok az ungi református egyházmegye történetéhez*. Nagykapos, 1931. 325. hivatkozva Szent László király donációs levelére: „Conferimus Paladi paludem terram Paladis (adjuk Palágyiaknak Palágy mocsaras földjét).” A terület már a rómaiak idejében is lakott volt, a települést Terra Palladisnak nevezték. Adatok a helyi parókián őrzött jegyzőkönyvből.
- 2 NAGY Iván: *Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi táblákkal*. 9. Pest, 1868. 21.
- 3 KARÁCSONYI János: *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*. I. rész. Főúri és nemesi nemzetségek. Aba nemzetség birtokviszonyai. Budapest, 1900–1904. 58.
- 4 SZILY Jenő: *Kisbottyán és Geregal Batthyány család*. In: *Turul*, 1912. 1. sz. 18.
- 5 Uo.
- 6 KOVÁCS J. István: *Magyar református templomok*. Budapest, 1942. 545.
- 7 HARASZY, 1931. 327. A felmérésre vonatkozó tervanyag: FORSTER Gyula: *Magyarország műemlékei*. I. kötet, Budapest, 1905. 408. szerint: Ev. ref. templom helyreállítása: Möller I. jel. M. Biz. 1892. 19. 33. 40. 67. 96. 126. 135., 1893. 60. 75.
- 8 *Emlékek az Árpád-korból. A Kárpátaljai református egyház*. Szerk.: SZABÓ Ágota. Budapest, 1996. 77.
- 9 ENTZ Géza: *A csarodai templom*. In: *Művészeti Értesítő*, IV. évf. (1955) 2. sz. 214. hivatkozva: A lelezi konvent levéltára. MOL, fényképgyűjtemény. Acta anni 1374. nr. 6. 1386. nr. 8. 1472. nr. 3.
- 10 Uo. Prot. IV. fol. 71 b.
- 11 Uo. valamint: A tanulmány anyaga és a református lelkész 2007-ben készített fotódokumentációjának alapján.
- 12 Kiss Lóránd, Imago Picta K.f.t.: *Palágykomoróc. Kárpátalja Református templom részleges falkutatása*. 2006. 2.
- 13 Uo.
- 14 HORVÁTH Zoltán György–KOVÁCS Sándor: *Kárpátalja kincsei*. Budapest, 2002. 45.
- 15 A reformátusok a település központjában álló középkori templomot vették használatba. Már igen korán, 1575-ben használták az épületet, mert a

- „templom bejáratáról jobbra eső ablaktól kezdődő kriptá (hossza 2½, szélessége 2 m) melybe a református Szalay Ferencz beregi főispán és kisvárdai várkapitány már az 1575-ik évben temettetett el, mit a kriptában talált »Szalay Ferencz 1575.« feliratú koporsó deszka, valamint a templom falába elhelyezett faragott emlékkő is meggyőzően bizonyít. Az emlékkövön a Szalay család címere díszlik: két összenőtt kar, melyek közül az egyik kardot tart, a másik egy ember alakot szur keresztül.” A címer alatt a következő felirat: ld. A címer és az alatta található magyar felirat jelenleg a bejáratától délre található pillérbe van falazva. A korai használatra utal annak a táblafeliratnak az utolsó két sora is, mely az 1895-ben történt felújítás során került a templomba, melyen feltüntették, hogy Nagymihályi Margit 1617-ben a saját költségén egészen megújította a templomot. Ez a tábla eredetileg a karzat alatt volt.
- 16 Az 1563-ban kiadott káté magyar nyelven 1577-ben jelent meg először, majd szatmárnémeti nemzeti zsinat 1646-ban kánonilag kimondta, hogy a heidelbergi káté mindenütt megtartasson és taníttasson.
- 17 HARASZY, 1931.329.
- 18 Uo. 329–330.
- 19 Uo. Adatok a helyi parókián őrzött jegyzőkönyvből.
- 20 Uo. 333, 335. „A cserépedények közül egy kék virágú füles korsó 1727-ben, egy kis keresztelő edény 1729-ben készült. Van egy szép cserépserleg is 1729-ből. (...) A cinedények és az urasztali terítők némelyike még a XVIII. században készült. (...) A 2 harang közül az egyik – a kisebbik – 1651-ből való. Felírása: „ANNO * MDCLI * IN * HONOREM * DEI * FUDIT * GEORGIUS * WIERD * IN * EPPERIES *...” A nagyobbik 1924-ből. Ezt egy szegény özvegyasszony öntette. Felírása: „A világháborúban elesett egyetlen fia, Takács Lajos emlékére öntette Édes anyja: özvegy Takács Györgyné. Az élőket hivatogatom. A holtakat elsiratom. Ára 10.00 korona volt.”
- 21 Uo. 331.
- 22 A temetésére és sírjára vonatkozó adatot az 1845. évi anyakönyv hetes sorszámú bejegyzéséből tudjuk. Közli: Haraszy, 1931. 328. „Máj. 7. Méltóságos Bardányi Gróf Buttler János Úr Meghalt Doboruszván tétetett a Palágyi Református Templom alatti sirboltba, hol nyugodjon békességbe, meg holt csuklásba, volt 73 éves...”
- 23 Vallás és Közoktatási Minisztériumi leirat, 1892. július 17. 22. 993 szám.
- 24 Különfélék. (H) A Műemlékek Országos Bizottságának működése. In: *Archeológiai Értesítő*, XIII. évf. (1893). 380.
- 25 A rajzok teljes listája megtalálható GERECZE Péter közlésében, In: Szerk.: BÁRÓ FORSTER Gyula: *Magyarország Műemlékei. I–II.*, Budapest, 1905–1906. 408, 961. A rajzok közül hármat ma a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal Tervtára őrzi.
- 26 HARASZY, 1931. 332.
- 27 A parókián őrzött jegyzőkönyv alapján.
- 28 Uo.
- 29 2007-ben készült el a templomtorony zsindelezése és a külső homlokzat fehérre meszelése és a Teleki László Alapítvány támogatásával falkutatásokat is végeztek.
- 30 Felirata: AZ EGYHÁZTAGOK KÖLTSÉGÉN / JAVÍTATOTT 1895-İK ÉVBEN / TÓTH JÓZSEF LELKÉSZSÉGE – HOVÉD / VARGA ISTVÁN GONDNOKÁGA ALATT.
- 31 ENTZ Géza: *Még egyszer a nyugati karzatokról*. In: *Építés és Építészettudomány* XII. (1980) 1. szám 133–141.
- 32 DERCSÉNYI Dezső: *A magyarországi művészet története a honfoglalástól 1800-ig*. In: *A magyarországi művészet története*. Szerk. FÜLEP Lajos, Budapest, 1970. 77.
- 33 Uo. Entz Gézára hivatkozva.
- 34 Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, Budapest, Tervtár, leltári szám: K 7012.
- 35 A kutatásban segítségemre volt Jakucs Gábor, régész (Kulturális Örökségvédelmi Hivatal).

Egyéb irodalom

- BALOGH Ilona dr.: *Magyar fatornyok*. Budapest, 1935.
- CSÁNKI Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában (I–III. és V)*. Budapest, 1890–1913.
- DEÁK Géza: *Az ungvármegyei „Tiszahát” népi építkezése és művészete*. In: *Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztály Értesítője*, VI. évf. 1910 (kny. Budapest, 1910).
- DERCSÉNYI Dezső: *Románkori építészet Magyarországon*. Budapest, 1973.
- ENTZ Géza: *Nyugati karzatok román kori építészetünkben*. In: *Művészettörténeti Értesítő*, VIII. évf. (1959) 2–3. sz. 130–142.
- FÉNYES Elek: *Magyarország geographiai szótára, I–II*. Pest, 1851.
- GENTHON István: *Palágy (Ung), Palágykomoróc (Ung)*. KÖH, Könyvtár, é.n.
- GEREVICH Tibor Szerk.: *Magyarország művészeti emlékei. Magyarország román kori emlékei*. Budapest, 1938.
- MAROSI Ernő Szerk.: *Magyarországi művészet 1300–1470 körül*. Budapest, 1987.
- SZATMÁRINÉ MIHUCZ Ildikó: *Középkori templomok Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében*. Nyíregyháza, 2004.
- SZŐNYI Ottó: *Régi magyar templomok*. Budapest, 1934.
- Magyar Református Egyházak javainak tára: Kárpátaljai Református Egyház, I–IV. IV. Ungi egyházmegye*. Szerk.: TENKE Sándor. Budapest, 1999.
- VÁLYI András: *Magyar országnak leírása. I–II*. Buda, 1799.

The Reformed Church in Palágykomoróc

The church of the settlement in the Ung valley was built at the end of the 13th century. The two-storey tower above its western facade has coupled windows and a galleried wooden spire with shingles. The seigniorial gallery below the tower has a vaulted central space surrounded by pillars that support the

tower. Researchers have recovered fragments of 13–14th-century figural frescos on the walls of the nave. Having taken over the church, the Reformed Church plastered it. Now the interior of the church—one of the most beautiful relics of Romanesque church architecture—is decorated with frescos dating from various periods.